

Revolucionarna različica suženjskega dela

Izrekanje in izvrševanje kazni nesvobodnega dela na Slovenskem med letoma 1945–1951

Represivnost medvojnega in povojnega revolucionarnega režima se najbolj očitno kaže skozi grozljive podobe pobojev. Toda ti so bili le vrh ledene gore sistema, ki se je tudi na drugih ravneh (kazenske sankcije, razlastitve, preseljevanja ...) zvesto zgledoval po sovjetskih in v marsičem tudi nacističnih prijemih.

Tkanje kolikor toliko celovite podobe dogajanja na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno in po njej je po četje, ki mu še zdaleč ni videti konca. Ob prigravarjanju ne tako maloštevilnih in tudi ne tako nevplivnih, da je ostrenje zgodovinskega spomina o tem času pravzaprav nepotrebno in popolnoma odvečno tratenje narodove energije, se zdi ta projekt še toliko zahtevnejši, a zato prav nič manj pomemben. Prej narobe.

Če bi omenjali ljudi, ki se v zadnjih letih še kako dobro zavedajo nujnosti demokratičnega odpiranja nekoč totalitarno zaprtih tem, ne moremo mimo celjskega zgodovinarja dr. Milka Mikola. V zadnjem desetletju je namreč z dosledno znanstveno natančnostjo posegel na področja, ki so nedvomno veljala za sivo liso zgodovinepisja: Izvajanje zaplemb, agrarne reforme in nacionalizacije v celjskem okrožju 1945–1948, Sodni procesi na Celjskem 1944–1951, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952. Veliko začetnico smo uporabljali, ker so to naslovi treh obsežnih študij, ki jih je – poleg drugih manjših izdaj – objavil v letih 1991–1999. Letos jim je dodal še eno, s katero posega na področje izrekanja in izvrševanja kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945–1951. Takšen je podnaslov med publikacijami Zgodovinskega arhiva Celje objavljene študije, ki sicer nosi pomenljiv naslov: *Delo kot kazen*.

Od pričevanj do študije

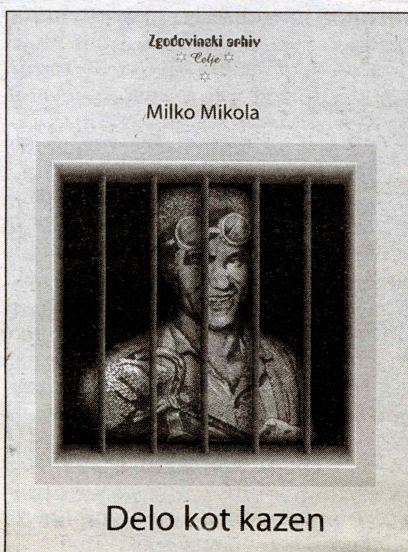
Različne oblike nesvobodnega dela, ki so bile ena najhujših oblik komunistične represije v povojni Jugoslaviji in torej tudi v Sloveniji, so bile do Mikolove študije zelo slabo obdelane. Na pričevanjski ravni je to vrzel nekoliko zapolnjevala v samozaložbi izdana knjiga publicista Iveta A. Staniča *V čigavem imenu?* (1996). Prav pričevanja pa so bila – seveda poleg »srečnega naključja«, kot zapiše dr. Mikola, da je Arhiv Republike Slovenije prevzel gradivo republiških upravnih organov in zavodov za izvajanje kazenskih sankcij in mu omogočil dostop do tega gradiva – neposredna spodbuda za nastanek študije o kaznovalnem delu na Slovenskem. Dr. Mikola se je namreč kot član vladne komisije za popravilo krivic srečal z zgodbami številnih obsojencev, preko katerih je dobil jasen pogled »iz prve roke« na nasilnost in hudo represivnost kaznovalne politike prvih povojnih let, ki je delo uradno uporabljala kot način prevzgoje, dejansko pa kot način zastraževanja drugače mislečih ljudi in zagotavljanja zastonske (beri: suženjske) delovne sile za obsežne gradbene projekte prve petletke. Litostroj, Kidričevo, hidroelektrarni Medvode, Moste, železniške proge, telekomunikacije ... v vse to in še v marsikaj drugega je vtisnjeno trpljenje (in dobesedno tudi življenje) povojnih političnih obsojencev, med katerimi so imeli, če gledamo iz cerkvenega zornega kota, »udarniško« vlogo predvsem pri opravljanju družbeno koristnega dela tudi številni duhovniki.

Mikolova študija se sicer zavestno odmika od osebnostne, pričevanjske

ravni tega žalostnega poglavja iz preteklosti in se usmerja na znanstveno raven preglednega prikaza oblik nesvobodnega dela, zakonodaje, ki je takšne kazni omogočala (pravzaprav narekovala), in ustanov, kjer so se te sankcije izvajale.

Kaznovalni absurdi

Kako so torej oblastniki zlorabljali *delo kot kazen*? V štirih oblikah, in sicer kot prisilno delo brez odvzema prostosti, prisilno delo z odvzemom prostosti, poboljševalno delo in družbeno koristno delo. Za razumevanje tedanjega pravosodja je zanimivo vedeti, da teh kazni niso izrekala samo so-

dišča, temveč (poboljševalno in družbeno koristno delo) tudi upravni organi. Tako so bila na široko odprta vrata delovnega »prevzganja« političnih, razrednih in ideoloških sovražnikov, ki so pogosto privedla do takih absurdov, da so na katero od oblik nesvobodnega dela pošiljali celo noseče ženske ali ženske po porodu, starostno onemogle, neozdravljivo bolne, invalide, upokoјence, mladoletne, celo duševno bolne in umsko omejene ...

Sploh je bilo za povojna leta značilno strašljivo visok delež političnih obsojencev v strukturi »varovancev« kazensko poboljševalnih ustanov na slovenskem ozemlju. Statistika iz leta 1948 kaže, da jih je bilo kar 40 odstotkov od nekaj več kot deset tisoč obsojencev.

Še en pomenljiv statistični podatek iz Mikolove študije. Čeprav bi si mislili, da bo v režimu, ki se je utemeljeval v oblasti delovnega ljudstva, le redko kateri delavec deležen kazensko-delovne obdelave, je dejanska slika drugačna. Leta 1948 je bilo med obsojenci, ki so v kazensko poboljševalnih zavodih prestajali kazen odvzema prostosti s prisilnim delom 534 intelektualcev, 2.054 strokovnjakov, 3.986 kmetov in kar 4.053 delavcev. Če si se hotel koga znebiti, si ga moral le obtožiti delomrznosti in kmalu je bilo za njegov »delovni čas« prisilno poskrbljeno ...

Čeprav so mednarodne konvencije prepovedovale vsako prisilno delo, je revolucionarna oblast vzpostavila lastne »pravne podlage« za takšne kaznovalne oblike, s čimer se je bistveno odmaknila od kazenske zakonodaje predvojnega Jugoslavije, ki je vsem kritikam navkljub imela kazenski zakonik na evropski ravni. Ta zvesto po sovjetskem vzoru zasledovana partijska smer se je jasno izrisovala že med vojno, ko so partizanska vojaška sodišča obsojala tudi na prisilno delo in so bila ustanovljena prva delovna kazenska taborišča, kot je bilo denimo črnomaljsko.

Po vojni je število kazenskih taborišč, delovnih skupin, kazensko poboljševalnih domov, zaporov in kar je še ustanov, kjer so izvajali *delo kot kazen*, seveda še naraslo, da je zadostilo vsem »potrebam« nove oblasti. Žalostno prvenstvo pri tem ima Kočevje, ki je omenjeno v domala vsaki kategoriji kazenskih ustanov in sankcij, saj

so tja pošiljali ljudi na različne oblike nesvobodnega dela. Po letu 1949 so jim pridružili še ukrep izгона iz kraja bivanja, ki je predvsem iz obmejnih področij na kočevska državna posestva pripeljal nove delavce (tega poglavja se dr. Mikola dotakne v sklepu svoje študije). Seveda pa so tu še številni drugi kraji, ki nosijo ta zgodovinski madež: Strnišče pri Ptuj, Teharje, Brestnica pri Mariboru, Brestanica ...

Odprta vprašanja

Čeprav Mikolova knjiga argumentirano odgovarja na veliko vprašanj (od tega, kakšne so bile razmere v kazensko poboljševalnih domovih, zaporih in kazenskih taboriščih, do statističnih pregledov obsojencev po posameznih oblikah nesvobodnega dela in tudi stopnje umrljivosti med njimi) pa – in tega se dobro zaveda tudi avtor – na marsikateri točki ne more ponuditi jasnega odgovora.

Vzemimo samo vprašanje, ali je mogoče kolikor toliko natančno določiti časovno točko v slovenski povojni zgodovini, ki bi razmejila obdobje, ko so na naših tleh še prisilno delali politični zaporniki in ko takšne oblike suženjskega dela ni bilo več. Izhajajoč iz zakonodajnih temeljev res lahko postavimo trditev, da po letu 1951, torej po sprejemu in uveljavitvi popolnega kazenskega zakonika, ki ni več predvideval nobene oblike kazni nesvobodnega dela, ni bilo več obsojencev na prisilno, poboljševalno in družbeno koristno delo. Po drugi strani pa je res, da so vsi tisti, ki so bili pred uveljavitvijo tega zakona obsojeni na takšne kazni, te morali odslužiti do konca. To seveda pomeni, da se je uporaba delovne sile političnih obsojencev nadaljevala. Za leto 1952 denimo Mikola navaja podatek, po katerem so slovenski oblastniki načrtovali naslednje »kvote« po posameznih gradbiščih: Moste 100 obsojencev, Medvode 200 obsojencev, telekomunikacija 200 obsojencev.

Delovna taborišča torej niso kar takoj izginila iz režimskega repertoarja ohranjanja in utrjevanja pridobitev revolucije. Še več, nekatera pričevanja govorijo, da se je njihov »rok trajanja« raztegnil krepko v šestdeseta leta (ali tudi dlje?), kar velja denimo za zaprto območje Kočevske.

Arhivsko barbarstvo

Toda ali je ta pričevanja danes že mogoče potrditi z arhivskimi dokumenti? Dr. Mikola na takšne listine ni naletel, vprašanje pa je, če bo sploh kateri od slovenskih zgodovinarjev v prihodnosti, saj veliko znamenj kaže, da so ljudje tipa Ivan Maček Matija uspešno dobro počistili dokumentacijske sledi svojega zločinskega razumevanja in uresničevanja komunističnega raja na slovenskih tleh. Pri čemer se ne čisto potihlo zastavlja vprašanje, ali se ni to kakor koli dogajalo tudi ob tistem soglasju (zatiskanju oči in ušes) ljudi, ki so po prvih demokratičnih volitvah prevzeli katerega od t. i. državotvornih resojev, kot je notranje ministrstvo.

No, to pa je že domneva iz neke druge zgodbe, ki pa prav tako kaže na pomembno lastnost slovenskega pototalitarnega časa, ki se ga drži opazen pečat barbarstva, kajti »samo barbari uničujejo arhive, samo barbari ne skrbijo za ohranjanje dokumentov o poslovanju države,« kot je že pred časom na straneh *Družine* povedal dr. Jože Pučnik, nekdanji predsednik parlamentarne komisije za raziskovanje povojnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih nepravilnosti. Je stopnja tega barbarstva vendarle nižja, kot se bojimo? Prizadevanja zgodovinarjev, kot je dr. Milko Mikola, bodo morda nekoč le ponudila odgovor tudi na to vprašanje.

BOGOMIR ŠTEFANIČ ml.